

Szakirodalom

1. Baranya megye évszázadai (1000–1918), A magyar honfoglalás 1100. évfordulója tiszteletére (Tanulmányok és források Baranya megye történetéből, 3.), szerk. Ódor Imre, Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1996.
2. Baranya múltja és jelene I. II., szerk. Váradi Ferenc, Pécs, 1896, 1897.
3. Czibulka Zoltán: Nemzetiségeink és a statisztika, Kisebbségkutatás 1997. 1. sz.
4. Girasoli, Nicola: A nemzeti kisebbségek fogalmáról, Akadémia Kiadó, Bp. 1995.
5. Móró Mária Anna–Ódor Imre: A felszabadult város 1686–1867., Pécs ezer éve (Szemelvények és források a város történetéből), Pécs, 1996.
6. Sárosáczy György: A Pécs környéki bosnyákok története, gazdasági és társadalmi életük, Dodola, Baranya Megyei Tanács Nemzetiségi Bizottsága, Pécs, 1990.
7. Somogyi Árpád: Pécsi szláv ötvösök a XVII–XIX. században és céhlevelük, Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1965, Pécs, 1966.
8. Sršan, Stjepan: Baranja, Matica hrvatska, Osijek, 1993.
9. Sršan, Stjepan: Doseljenja Hrvata u Podunavlje pod vodstvom franjevac a do sredine 18. stoljeća, Glasnik, Arhiva Slavonije i Baranje 5., Osijek, 1999.
10. Taba István: Baranya megye népessége a XVII. sz. végén, Baranya Vármegye Közönsége, Pécs, 1941.
11. Varga J. János: A 17. század demográfiai viszonyai, A Kárpát-medence etnikai és demográfiai viszonyai a honfoglalástól a török kiűzéséig, Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs 1998.

KRITIKA

Gazdag Vilmos

Főhajtás Udvari István emléke előtt

A Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia sorozat 2010-ben megjelent 26. kötetét a sorozatot és a főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszékét alapító Udvari István születésének 60. és halálának 5. évfordulója tiszteletére *Udvari István élete és munkássága — Istvan Udvari: Biobibliografičeskij ukazatel'* címmel adták ki.

A kötet magyar és orosz nyelvű előszavában Zoltán András, a sorozat jelenlegi szerkesztője méltatja Udvari István rövidre szabott, de rendkívül gazdag és változatos életművét. Ezt követően Abonyi Andrea Tímea és Zoltán András közösen (szintén magyar és orosz nyelven) ismertetik a magyar és a nemzetközi szlavisztikai élet méltán elismert kutatójának életútját és szakmai tevékenységét.

Udvari István életműve különleges helyet foglal el a magyarországi szlavisztikában. Ahogyan azt az *Udvari István élete és munkássága* c. kötet szerkesztői előszavában Zoltán András is megjegyzi „Udvari István is elsősorban a magyar érdekű szlavisztikát művelte, különös figyelmet fordított azoknak a szláv népeknek a történetére, amelyek a magyarsággal szoros nyelvi és kulturális kölcsönhatásban fejlődtek”. Kezdetben (az 1980-as években) a bács-szerémi ruszinok magyar jövevényszavainak vizsgálatával foglalkozott. Ebből nőttek ki további kutatási témái, melyek mindig organikusán egymásra épültek. A 90-es évek elejétől kezdett el a kárpátaljai népnyelven írott művekkel foglalkozni, elsőként irányítva a nyelvészek figyelmét az általa leggyakrabban ruszinnak nevezett, s az ukrán tudományos világ számára értéktelen népnyelvű irodalmi művek és szótárak hungarizmusainak irodalmi és nyelvészeti értékére.¹ Több éven át foglalkozott a Mária Terézia-féle úrbérrendezés szlovák, ruszin és délszláv vonatkozásaival, valamint az ukrán nép történelmével, irodalmával és demográfiájával. Szakmai kapcsolatot épített ki a környező országok ukrainisztikai és ruszinisztikai műhelyeivel. Kutatási eredményeinek elismerésül számos kitüntetésben részesült.

¹ Vö. Baran Yelyzaveta (Bárányné Komári Erzsébet) *Magyar–ukrán nyelvi kölcsönhatás: hungarizmusok a magyar–ukrán (ruszin) nyelvhatáron (irodalmi művek alapján)*. Doktori (PhD) disszertáció. Kézirat. Budapest 2009. 44.

A kötet törzsanyagát képező bibliográfiai rész Káprály Mihály és Zoltán András lektorálásával Bajnok Lászlóné és Vraukóné Lukács Ilo-na összeállításában az 1974-től 2010-ig terjedő időszakot öleli fel, azaz kiterjed az Udvari István halálát követő időszakra is, magába foglalva a posztumusz műveket és a szerző halála után megjelent recenziókat, sőt a nekrológokat is. A bibliográfia használatát rövid fejezet keretében magyar és orosz nyelven Bajnok Lászlóné ismerteti. Az 1554 tételt tartalmazó bibliográfia évenkénti tagolásban külön jelöli az önállóan megjelent köteteket (A), a különböző időszaki kiadványokban megjelent tanulmányokat (B), a lexikoncikkeket (C), a konferenciákon elhangzott előadásokat vagy azok rövidített változatait (D), a bibliográfiákat (E), a megjelent recenziókat (F) és a perszonáliákat (G). Az egyes csoportokon belül a tételek betűrendben követik egymást. Az (A) csoportba tartozó művekről készült ismertetéseket dőlt betűvel szedve az érintett kötetek után találhatjuk. A bibliográfiát rövidítésjegyzék és névmutató zárja.

A Nyiregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke a fent rövid keretek között ismertetett bibliográfia mellett 2010. május 25-26-án nemzetközi tudományos konferencián is megemlékezett Udvari Istvánról.

A konferencián a magyarországi előadók mellett megjelentek a kanadai, a lengyelországi, a szerbiai, a szlovákiai és az ukránai szlavisztikai és ruszinisztikai műhelyek a képviselői is. A konferencián elhangzott előadások a Nyiregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke *Studia Ukrainica et Rusinica* Nyiregyháziensia sorozatának 28. köteteként, Zoltán András szerkesztésében, *In memoriam István Udvari (1950–2005)* című kötetben kerültek kiadásra.

A kötet anyaga tartalmi szempontból két tematikai csoportra oszlik. Ezt a felosztást követi a szerkesztés is. Az első csoportba tartozik a kötet első nyolc írása, melyek Udvari István életének és tudományos tevékenységének ismertetésével és méltatásával foglalkoznak. A második csoport írásai (szám szerint 20 darab) az Udvari István által is kutatott tudományterületek (nyelvtörténet, történelem, nyelvi kapcsolatok stb.) valamelyikét vizsgálják. A kötetben szereplő tanulmányok sokasága és a terjedelmi korlátok figyelembevételé miatt sajnos nem áll módunkban a kötet összes írását akár néhány mondatnyi formában is bemutatni.

Az Udvari István életével és munkásságával foglalkozó rész nyitódarabja Székely Gábor *Vospominaniâ ob Ištivane Udvari kak čeloveke* ('Emlékezés Udvari Istvánra mint magánemberre') című írása (9–13). A szerző személyes visszaemlékezését egy Gárdonyi-idézettel indítja: „Az embernek csak az arca ismerhető, de az arca nem ő. Ő az arca mögött van. Láthatatlan.” Székely Gábor visszaemlékezéséből megtudhatjuk, hogy első ízben

a debreceni egyetem aspiránsaként egy 1978-as békéscsabai konferencián találkozott Udvari Istvánnal, aki szimpatikus, kissé félénk fiatalemberként nagy érdeklődéssel és figyelemmel hallgatta Németh Zoltán tirpákokról szóló előadását. 1983-tól Székely Gábor munkatársként is megismerhette Udvari Istvánt, akit a tudományos tevékenységben kíméletlen szenvedélyesség, céltudatosság és szorgalom vezérelt. Udvari István egyszerre volt idealista és realista, kedves és nyugodt ugyanakkor lobbánékony, a sodrából könnyen kilépő ember. Tanszékvezetőként céltudatos, szigorú fellépésű, széles látókörrel rendelkező, elismert tudós és tapasztalt ember. Udvari István sikeres, eredményekben gazdag életet élt, s emléke még hosszú időn át élni fog az őt ismerő emberek körében.

Vasyl' Nimčuk akadémikus *Ištvan Udvari – istorik ukrains'koj movi* ('Udvari István – az ukrán nyelv történésze') címet viselő tanulmányában (39–44) Udvari István szakmai érdemeinek méltatásaként leszögezi, hogy a hatkötetes Ukrán-magyar és a kétkötetes Magyar-ukrán szótár létrehozása már önmagában is elég lett volna ahhoz, hogy neve bevonuljon a tudománytörténetbe. Vasyl' Nimčuk Udvari Istvánt valóságos polihisztornak tekinti, aki több nyelvmélék reprint kiadását is kezdeményezte, aki ruszin nyelvű szöveggyűjteményeket szerkesztett, s aki a nyelvtörténet mellett nagy érdeklődéssel tanulmányozta a magyarsággal szomszédságban élő szláv népek történelmét és kultúráját, s folyamatosan tájékoztatta a magyar tudóstársadalmat az ukrán tudományos élet újdonságairól.

Lyavinecz Marianna *Sotrudničestvo professora Ištvana Udvari s rusinskimi periodičeskimi izdaniâmi XXI veka v Vengrii* ('Udvari István professzor együttműködése a XXI. századi magyarországi ruszin periodikákkal') című tanulmánya (91–104) keretében rövid áttekintést ad az Udvari István által a *Kalendar'-Al'manah* és a *Rusins'kij Svit* című időszakos kiadványok hasábjain publikált tudományos írásokról. Udvari István itt megjelent írásaiban a ruszin nép nyelvvel, történelmével és kultúrájával foglalkozott elsősorban, de több cikket szentelt Hodinka Antal életének és munkásságának a bemutatására is.

E csoportba sorolhatjuk még Káprály Mihály *Ištvan Udvari: stanovlenie i dostiženiâ učenogo i graždanina* ('Udvari István: a tudós és a polgár alakulása és eredményei', 15–26); Zsíros Miron *Mojo ekspedicii z dr Ištvanom Udvarijom po gornici* ('Felvidéki expedícióm dr. Udvari Istvánnal', 27–37); Mihajlo Fejsa *Doprinošenê Prof. Dr Ištvana Udvariâ ruskej lingvistiki* (Dr. Udvari István professzor hozzájárulása a ruszin nyelvészethez', 45–54); Janko Ramač *Ištvan Udvari v istoriografii rusiniv* ('Udvari István a ruszin történetírásban', 55–70), valamint Djura Latjak *Dr Ištvan Udvari i bačvansko-srimski rusnaci* ('Dr. Udvari István és a bács-szerémi rusznákok', 71–90) című tanulmányát is.

A második csoportban tehát azok az írások szerepelnek, amelyek Udvari István nyomdokain haladva, az általa is vizsgált tudományterületek kutatásával foglalkoznak.

Zoltán András Udvari István „örököséként”² *Kal'ki c vengerskogo v jazyke „Katihisisa Malogo” Ioanna Kutki (1801 g.)* (‘Magyar tükörszavak Kutka János 1801. évi Kis Katekizmusában’)³ című írásában (393–397) a címben is említett katekizmus magyar tükörszavait vizsgálja. A szerző felhívja a figyelmet közvetlen kölcsönzések jelenlétére is, bár megjegyzi, hogy ezek száma a műben nem jelentős. Ide tartoznak a *хосень* < *haszon*, *хосновитый* < *hasznos*, *хосновати* < *használ*; valamint a *корхелство* < *korhelység* szavak. Zoltán András közvetlen kölcsönzések mellett több olyan elemet is megemlít, amely magyar hatásra vezethető vissza. Ilyen pl. az *изъ едня части [...]*, *изъ другья же части* < *egy részről [...]*, *más részről* kifejezés.

Szabados Iván az *Īňšomovni zapozičennâ v skladi „rus'koï” leksiki „Rus'ko-madârskogo slovarâ” L. Čopeâ* (‘Idegennyelvi kölcsönzések a ruszin szókészletben Csopey László Ruthén-magyar szótára alapján’) című tanulmányában (349–362) a ruszin nyelvben meghonosodott idegennyelvi elemek vizsgálatával foglalkozik. A szerző megjegyzi, hogy Csopey László egyházi szláv, orosz és magyar elemek bevonásával kívánta megteremteni a nyelvjárási alapokon nyugvó ruszin irodalmi nyelvet. A mű szótári adatállományát így több csoportra lehet osztani: 1. ukrán népnyelvi elemek; 2. kárpátaljai nyelvjárási elemek; 3. az egyházi szláv nyelv szavai; 4. orosz szavak; 5. mesterségesen alkotott szavak. A fentebbi felosztás alapján a második csoportba tartoznak a magyar nyelvből kölcsönzött lexikai elemek (több mint 530) is. Csopey László kurzív szedéssel jelöli is a magyar nyelvi elemeket. Szabados Iván megjegyzi azt is, hogy a Csopey által adatolt szavak többsége még ma is használatos a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. Ilyen szavak pl.: *алдомаш* < *áldomás*; *аршовь* < *ásó*, *ásókapa*; *бановати* < *bán*; *довган* < *dohány*; stb.

A ruszin nyelv magyar elemeinek a vizsgálatával foglalkozik Bárány Erzsébet *Hungarizmi v skladi rusins'koï leksiki za „Rusins'ko-rus'kim slovníkom” Igorâ Kerčî* (‘A ruszin szókészlet lexikai hungarizmusai Igor Kerca Ruszin-orosz szótára alapján’⁴) című tanulmánya is (123–142). A szerző hangsúlyozza, hogy Igor Kerca munkája a legteljesebb ruszin

² 2006–2011 között ugyanis ő volt a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszékének a vezetője, valamint az Udvari István által alapított *Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia* sorozat szerkesztője is.

³ Kutka János Kis Katekizmusának reprint kiadása szintén Udvari István kezdeményezése volt.

⁴ Igor Kerča, *Slovník rusins'ko-rus'kij u 2 tomah*. Užgorod: PoliPrint, 2007. T. I. 608 p., T. II. 608 p.

szótári adatállomány, hiszen a több mint ötvenezer címszót tartalmazó két-kötetes munka forrásául irodalmi művek, tudományos, dialektológiai, lexikográfiai, történelmi munkák, néprajzi jegyzetek, népnyelvi művek fordításai, ruszin nyelvű tankönyvek és folyóiratok szolgáltak. Bárány Erzsébet megjegyzi azt is, hogy Kárpátalja etnikai képe a történelmi változások miatt igen sokszínű, ami természetesen megmutatkozik a Kárpátalján élő keleti-szláv népek nyelvhasználatában is. Ezzel magyarázható, hogy a szótár anyagában német, román, szlovák, lengyel és magyar kölcsönzöszavakat is találunk. A szótárban a derivátumok figyelembevétele nélkül is körülbelül 550 lexikai hungarizmus található. Az említett elemek a *газда* < *gazda* és a *гайдук* < *hajdú* szavak kivételével csak a nyelvjárásokban élnek. E szavak többsége ezenkívül is csak a jelenlegi Kárpátalja területén ismert és használatos. Lexikai hungarizmusokat találhatunk más keleti-szláv nyelvjárásokban is, ahol a ritka alkalmazás miatt fokozatosan a passzív szókinés részévé válnak. Ide sorolhatjuk pl. a *бана* < *bán*, *бокор* < *bokor*, *габ(а)* < *hab*, *габа* < *hiába*, *готар* < *határ* és a *гонейд* < *honvéd* szavakat.

Firisz Hajnalka a *Prezviska madârskogo pohodzenâ pribavnsko-srimskih rusinoh – produkt rusinsko madârskih jazičnih kontaktoh* (‘Magyar eredetű vezetéknevek bács-szerémi ruszinoknál – a ruszin magyar nyelvi kapcsolatok termékei’) című írásában (143–159) a magyar–ruszin nyelvi kapcsolatok onomasztikai oldalát vizsgálja.

A magyar–ruszin kapcsolatok kutatásával foglalkozik Djura Hardy is. Az *O hronologii persih kontaktoh familii Druget z rusinami u Ugorskej* (‘A Drugeth család és a magyarországi ruszinok első kapcsolatai’) című tanulmánya keretében (161–172) betekintést nyújt a XIV. századi Magyarország egyik legbefolyásosabb családjának politikai és gazdasági kapcsolataiba, s az ezekkel szoros összefüggésben álló birtokviszonyaiba. Ez időszakban a Drugeth család tizennégy északnyugat-magyarországi zsupánság felett rendelkezett, melyet királyi honoráriumként kapott Károly Róberttől. Így került az ő uradalmuk alá a sárosi, a zempléni, az ungi, a gömöri, a borsodi és a hevesi ispánság is.

Abonyi Andrea Tímea a ruszin népnyelvi művek német lexikai elemeit vizsgálja. A *Dannye k adaptacii leksičeskih germanizmov v narodnyh rusinskih izdaniâh* (‘Adatok a lexikai germanizmusok adaptációjához a ruszin népnyelvi kiadványokban’) című tanulmányában (105–122) leszögezi, hogy a ruszin népnyelvi lexikai germanizmusai régi átvételek, s hogy az átvétel ideje óta e szavak fonetikai és morfológiai szempontból is beilleszkedtek az átvevő nyelvbe. Írásában a szerző az egyes szófajokhoz tartozó példákkal szemlélteti a lexikai germanizmusok ruszin nyelvbéli jelenlétét. Főnevek: *атака* < *Attacke* ‘roham’, *вага* < *Waage* ‘mérleg’ stb. Melléknevek: *файный/файний* < *fein* ‘kitűnő’, *фалошний/фалешний*,

фальшивый < *falsch* 'hibás, hamis' stb. Igék: *беителовати* < *bestellen* 'rendel', *фасовати* < *fassen* 'vételez, faszol' stb.

A kötetben találkozhatunk néhány folklorisztikai vonatkozású írással is. Jadviga Stepnik szintén a népnyelv vizsgálatával foglalkozik. Az *O ukraïnskich gvarowych nazwach niektórych chorób* ('Néhány betegség neve az ukrán népnyelvben') című írásában (379–386) a kolera, a himlő, a hideglelés és a köszvény népnyelvi, többnyire eufemisztikus elnevezéseit gyűjtötte össze és vizsgálta meg.

Wiktorija Hojsak *Rokovi gosti v movnij kartini svitu, vidobraženij u narodnih koládkah z Lemkivščini* (Az égi küldöttek megjelenése a lemkek karácsonyi énekeiben) című írása (173–187) a XIX. század végén és a XX. század elején Lemkó-földön végzett folklorisztikai gyűjtésből származó karácsonyi énekek elemzésével, az ezekben megjelenő „égi küldöttek” jellemzésével foglalkozik. E lények közös tulajdonsága, hogy az égből, Istentől vagy az isteni világból érkeznek azzal a céllal, hogy jólétet és boldogságot hozzanak az adott ház lakóira.

A kárpátaljai ukrán és magyar népmesék összehasonlítását végzi el Lesja Mušketyk az *Antropokomponenti inical'nih blokiv ukraïns'koï ta ugors'koï narodnoï kazki Zakarpattâ* (Antropológiai elemek a kárpátaljai ukrán és magyar népmesék kezdő formuláiban) című (289–304) írásában. A szerző megjegyzi, hogy az általa vizsgált ukrán és magyar népmesék gyakori szereplője a mesélő, akinek a feladata az események konstatálása és a hallgatók bevezetése a mesék csodálatos világába.

A kötet nyelvtudományi és folklorisztikai tanulmányai mellett bőven találunk történelmi vonatkozású írásokat is.

Agata Skurzevska *Nimecko-ruskij slovar' Omelâna Partic'kogo* ('Omeljan Partickij Német-ukrán szótára') című tanulmányában (363–378) ismerteti az 1867-ben Lembergben (Lvov) kiadott német–ukrán szótár megírásának a történetét, a mű forrásául szolgáló lexikai anyagokat, a kötet nyelvészek általi értékelését, s emellett megejti a szótár lexikai anyagának az elemzését is.

A Kanadában élő Paul Robert Magocsi eredetileg angol nyelvű tanulmányának *Tradiciâ avtonomii na Karpats'kij Rusi (Vklûcaûci Zakarpattâ)* ('Autonómiahagyományok a Kárpáti Ruszban (Beleértve Kárpátalját is)') című ukrán nyelvű változata (217–246) a kárpáti ruszinok autonómiatörekvéseit tekintve át az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc eseményeitől kezdődően. Megjegyzi, hogy a terület autonómiájának kérdése, s a vezető hatalmak ezzel kapcsolatos ígéretei minden jelentősebb politikai esemény során előkerültek, ám a ruszin nép autonómiatörekvései 150 év elteltével sem váltak valóra.

Michael Moser Kárpátalja ukránosításának történelmét vizsgálja a *Šlâhi „ukraïnizacii”*: *Pidkarpattâ za mižvoënnoi dobi – perši gramatiki*

ukraïns'koï movi ('Ukránosítási folyamatok a háború közötti Kárpátalján – az első ukrán nyelvű grammatikák') című tanulmányában (247–266), s kijelenti, hogy az első ukrán grammatikák a helyi értelmiségieknek (Agustin Stefan, Ivan Vasko) és a sztálini terror sorsüldözöttjeinek (pl. Jaroslav Nevrlí) a keze alól kerültek ki.

Végezetül tehát kijelenthető, hogy az Udvari István emlékének szentelt tudományos konferencia anyagát bemutató kötet igen értékes tudományos munka is, melynek segítségével az olvasó Udvari István életének és tudományos munkásságának a megismerése mellett betekintést nyerhet a jelenkori magyarországi és a nemzetközi szlavisztika/ruszisztika széles körű kutatásainak az eredményeibe is.

(Udvari István élete és munkássága — Istvan Udvari: Biobibliografičeskij ukazatel' Szerkesztette Zoltán András — Pod redakciej Andraša Zoltana. Technikai szerkesztő: Rományuk Renáta. Munkatárs: Bárányné Komári Erzsébet. Nyiregyháza: Kiadja a Nyiregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, 2010. 238 p. [= Studia Ukrainica et Rusinica Nyiregyháziensia 26.]; In memoriam István Udvari (1950–2005) A 2010. május 25–26-i nyiregyházi emlékkonferencia anyaga — Materialy konferencii pam'âti Istvana Udvari [Nired'haza, 25–26 maâ 2010 g.]. — Szerkesztette Zoltán András — Pod redakciej Andraša Zoltana. Nyiregyháza: Kiadja a Nyiregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, 2011. 408 p. [= Studia Ukrainica et Rusinica Nyiregyháziensia 28.]